

РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ (З ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ)

ДОСЛІДЖЕННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

RESEARCH IN GEOGRAPHY LESSONS AS A MEANS OF ACTIVATING STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITIES

У статті розглядається роль досліджень на уроках географії як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів. З'ясовано сутність географічних досліджень на уроках географії. Детально проаналізовано навчальну програму з географії та запропоновані нею дослідження для учнів різних класів. Актуальність дослідження визначається тим, що сучасних дітей називають «цифровим поколінням», тому для вивчення всіх дисциплін у школі до них потрібен особливий підхід. Завдання школи полягає не тільки в необхідності дати учням певну суму знань, а й у тому, щоб навчити їх здобувати ці знання самостійно. Щоб розв'язати це завдання, потрібно максимально залучати учнів до роботи, навчити дітей самостійно мислити, творчо застосовувати набуті знання на практиці. Оцінено роль вчителя в навчально-дослідницькій роботі учнів, яка полягає у правильній її організації та підборі методів дослідження. Вчитель повинен мотивувати, активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів та максимально розкривати їхні сильні сторони. Розглянуто джерела інформації про географічні об'єкти та явища, які досліджують учні. Найпопулярнішими та зручними для учнів є електронні джерела географічної інформації, геопортали тощо. Однак, важливе значення також мають географічні карти, атласи, підручники та енциклопедії. Виділено основні форми навчально-дослідницької роботи учнів на уроках географії: робота з різними навчальними картами, контурними картами, картосхемами, таблицями, атласами, планами місцевості, фотоілюстраціями, схемами; робота з текстами підручників, журналів та іншої наукової літератури; робота з статистичними матеріалами, графіками, діаграмами. Зазначено відсутність усталених чітких правил для вчителів щодо організації досліджень, недостатнє їх методичне забезпечення. Це зумовлює складнощі у роботі вчителя географії, але дозволяє проявити свій науковий і творчий потенціал.

Ключові слова: географія, навчально-дослідницька робота, географічні дослідження, пізнавальна діяльність, урок географії.

The article examines the role of research in geography lessons as a means of activating students' cognitive activity. The essence of geographical research in geography lessons is clarified. The curriculum in geography and the studies proposed by it for students of different classes are analyzed in detail. The relevance of the research is determined by the fact that today's children are called the "digital generation", so they need a special approach to study all subjects at school. The task of the school is not only to give students a certain amount of knowledge, but also to teach them to acquire this knowledge independently. In order to solve this task, it is necessary to involve students in work as much as possible, to teach children to think independently, to creatively apply the acquired knowledge in practice. The role of the teacher in the educational and research work of students, which consists in its correct organization and selection of research methods, is evaluated. The teacher must motivate, activate the educational and cognitive activities of students and reveal their strengths as much as possible. Sources of information about geographical objects and phenomena, which are investigated by students, are considered. The most popular and convenient for students are electronic sources of geographic information, geoportals, etc. However, geographical maps, atlases, textbooks and encyclopedias are also important. The main forms of educational and research work of students in geography lessons are highlighted: work with various educational maps, contour maps, maps, tables, atlases, terrain plans, photo illustrations, diagrams; work with the texts of textbooks, magazines and other scientific literature; work with statistical materials, graphs, charts. Lack of established clear rules for teachers regarding the organization of research, insufficient methodological support. This leads to difficulties in the work of a geography teacher, but it allows you to show your scientific and creative potential.

Key words: geography, educational and research work, geographical studies, cognitive activity, geography lesson.

УДК 372.891

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.2.5>

Качайло М.М.,

вчитель географії
Ужгородської спеціалізованої школи
I-III ступенів № 3 з поглибленим
вивченням англійської мови

Лета В.В.,

канд. геогр. наук,
доцент кафедри фізичної географії
та раціонального природокористування
Державного вищого навчального
закладу «Ужгородський національний
університет»

Карабінюк М.М.,

канд. геогр. наук,
доцент кафедри фізичної географії
та раціонального природокористування
Державного вищого навчального
закладу «Ужгородський національний
університет»

Мельничук В.П.,

ст. викладач кафедри фізичної географії
та раціонального природокористування
Державного вищого навчального
закладу «Ужгородський національний
університет»

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Важливою проблемою сьогодення є активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів та питання урізноманітнення освітнього процесу. Сучасні учні мають доступ до різноманітних джерел інформації, але часто наявність саме готової інформації спричиняє пасивність учнів.

Зникає їх прагнення до творчої роботи, пошуку, пізнання. Для того, щоб учні вчилися із задоволенням і користю, потрібно оптимально наблизити процес навчання до процесу пізнання.

Однією з найоптимальніших форм організації навчальної діяльності у вивченні географії є дослідницька діяльність учнів. Під час неї учень самостійно досліджує та пізнає певні процеси

та явища, робить висновки та узагальнення. Це допомагає значно активізувати його пізнавальну діяльність.

Метою статті є аналіз впливу досліджень на уроках географії на активізацію пізнавальної діяльності учнів.

Для реалізації зазначеної мети потрібно виконати наступні **завдання**:

- з'ясувати сутність географічних досліджень на уроках географії;
- визначити особливості організації географічних досліджень;
- охарактеризувати роль вчителя в організації географічних досліджень;
- описати форми навчально-дослідницької роботи на уроках географії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання активізації пізнавальної діяльності учнів у різний час досліджувалось багатьма науковцями. Дослідницькі методи на уроках географії описані у працях Т. Гільберта, О. Євтушенка, С. Коберніка, О. Топузова, З. Філончука та ін.

Виклад основного матеріалу. Необхідність корінних змін в освіті була спричинена стрімкою глобалізацією та інформатизацією суспільства. Через це зріс обсяг інформації, тому є потреба в оволодінні суспільством новими знаннями, уміннями та навичками.

Причиною введення в навчальний процес досліджень вважається орієнтованість на покращення сприйняття та запам'ятовування інформації під час виконання завдань з метою формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню, її складові, взаємодію між ними. Завданням є навчити учнів орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних та екологічних процесах і подіях.

Частина географічних досліджень пропонується учням оновленою шкільною програмою. Дослідження як вид навчальної діяльності було включено у вивчення предмета «географія» згідно з оновленим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Географічні дослідження – важливий елемент нового підходу до вивчення географії у школі.

Організація навчання за оновленою програмою з географії і, разом з тим, виконання досліджень було розпочато для учнів 6-го класу з 2014/2015 навчального року [4]. А для 11-го класу дослідження включені на 2019/2020 навчальний рік [5]. Таким чином, дослідження передбачені навчальною програмою з 6 по 11 клас відповідно до вікових особливостей учня. Починаючи з першого року вивчення географії, в учнів розвиваються дослідницькі уміння та навички і з кожним роком вони удосконалюються.

Дослідження, які пропонувані навчальною програмою передбачають самостійну роботу учнів,

причому виконувати їх можна як на уроці, так і в позаурочний час. Форму виконання досліджень учень може обирати самостійно, а оцінювання робіт при цьому не є обов'язковим. Завдання вчителя – організувати учнів, правильно їх мотивувати та направити їх пізнавальну активність у правильне русло. Таким чином, учитель лише надає рекомендації щодо виконання дослідження, тим самим надаючи учням свободу творчої діяльності [3, с. 12].

Навчальна програма передбачає для кожного курсу певну кількість годин, відведених на виконання досліджень. У 6 класі програма передбачає дві дослідницькі роботи, для виконання яких учень може активно залучитися членів своєї родини. Це допоможе урізноманітнити виконання роботи, залучити досвід дорослих для вирішення завдань. Головна мета цих досліджень – залучити учнів до творчої роботи, формувати навички дослідницької роботи шляхом розробки міні-проектів [4].

У 7 класі передбачені дослідження, які націлені на формування географічних знань про цікаві об'єкти материків та океанів. Учням пропонується дослідити взаємодію Світового океану, атмосфери та суходолу, її наслідки, розробляти уявні подорожі через цікаві об'єкти природи на різних материках, дослідити екологічні проблеми материків та океанів. У таких видах робіт активно залучаються контурні карти та атласи, можна використовувати фото- та відеоматеріали [4].

У 8 класі вивчаються фізико-географічні особливості України, населення світу та України. Навчальна програма пропонує такі форми виконання робіт: прокладання маршрутів за топографічною картою та їх обґрунтування, розв'язування географічних задач на визначення місцевого та поясного часу, дослідження впливу людини на родючість ґрунтів своєї місцевості, ознайомлення з об'єктами природи своєї місцевості, характеристика населення України та окремих регіонів [4].

Курс 9-го класу орієнтований на пізнання учнями особливостей господарства світу та України. Тут пропонується дослідити міські види транспорту свого обласного центру, українські та імпорتنі продукти в споживчому кошику своєї родини, міста України – центри швейного виробництва тощо [4].

Навчальна програма 10-го класу передбачає значно більше досліджень. Після кожної теми пропонується перелік на вибір учня. Програма пропонує різноманітні дослідження, які стосуються інтеграційних процесів у Європі, особливостей розвитку окремих галузей господарства у регіонах світу, особливостей розвитку країн Перської затоки. Також пропонується дослідити унікальність економічної системи Китаю, «коридори зростання» в Індії, «бананові республіки», Панамериканське шосе, особливості делімітації та демаркації кордонів держав Африки, вплив

колоніального минулого на сучасну спеціалізацію та структуру господарства країн Африки [5].

Програма 11-го класу пропонує дослідження, які стосуються як особливостей природних умов, так і суспільно-географічних явищ. Тут піднімаються глобальні питання («Екологічні та соціальні проблеми густозаселених регіонів світу»), досліджуються проблеми України («Сучасна географія трудової еміграції з України»). Окремі дослідження прив'язані до місцевості проживання учнів («Визначення оптимального маршруту руху між визначними об'єктами свого району за допомогою навігаційної карти своєї області», «Прояви сили Коріоліса на річках своєї місцевості») [5].

За тривалістю виконання географічні дослідження умовно можна поділити на короткострокові і тривалі. Короткострокові можна виконувати впродовж уроку або у якості домашнього завдання. Приклади: для 8-го класу – «Зміни природи своєї місцевості під впливом діяльності людини»; для 9-го класу – «Регіони і країни з найбільшою концентрацією глобальних проблем» тощо [4]. Тривалі дослідження варто давати під час вивчення великих тем як підсумкова узагальнююча робота.

Важливим для проведення географічних досліджень є джерела інформації про певні об'єкти чи явища, які досліджують учні. До джерел вивчення і дослідження у географії належать різноманітні друковані видання: географічні карти, атласи, підручники, словники, енциклопедії, журнали, газети, фотознімки. Наразі більш популярними та зручними є електронні джерела географічної інформації. До них належать електронні атласи, підручники, посібники, довідники, відеоматеріали та аудіоматеріали, рідше геопортали [2]. Вони містять як пізнавальну, так і навчальну інформацію з географії.

Особливих успіхів у розповсюдженні географічних знань досягнуто завдяки мережі Інтернет. На різноманітних сайтах викладено чимало статей і географічних фактів, які допомагають у дослідницькій роботі не лише школярам і студентам, а й учителям і навіть ученим.

Із розвитком технічних засобів зберігання та передачі інформації змінюється роль педагогів у навчальному процесі. Сучасний вчитель – це вже не передавач нової інформації, а наставник, який ефективно організовує навчально-пізнавальний процес учнів. Виникає не просто процес отримання знань, а саме пізнавальний процес, який включає формування власних висновків як результат досліджень та висування нових гіпотез. Учень повинен навчитися вирішувати проблемні питання з різної тематики, проявляти свій інтерес до процесу пізнання [3, с. 13]. Відповідно, вчитель має працювати з надмірною допитливістю учнів, яка є частиною людської природи. З однієї сторони, вчитель допомагає розвивати допитливість, з іншої – спрямувати її для вирішення суттєвих

проблем, які є найбільш актуальними у сучасному світі. Вчитель у сучасній школі має організувати навчальний процес таким чином, щоб діти самі пізнавали світ.

Для підвищення ефективності навчально-пізнавального процесу під час уроків географічні дослідження й отримання нових знань учнями повинні бути паралельними процесами. Такий підхід вимагає зміни способів навчання. Якщо раніше в школі учень – це пасивний поглинач інформації, то вже зараз учень – це повноцінний учасник пізнавальних процесів. Тобто він разом з педагогом бере участь у формуванні нових знань, навичок, а не просто є їх пасивним споживачем [3].

Дослідження – це, перш за все, прояв зацікавленості учня у певних процесах та явищах. Діти роблять власні маленькі відкриття, але лише після того, як у них народжуються питання і відповіді на них. Завдання педагогів виступати в ролі помічників, направляти їх пошук в потрібне русло, сумніватися або переконуватися разом з дітьми. Дослідницький процес – це «результат роботи самосвідомості особистості, боротьби різних потреб і прийняття рішення задовольнити ту з них, яка, на думку суб'єкта, в даній конкретній ситуації має найбільшу об'єктивну і суб'єктивну цінність» [2].

Вивчаючи географію у класі, можна використовувати наступні форми дослідницької роботи:

1. Робота з навчальними картами – фізичною, політичною, адміністративною, ландшафтною та ін.
2. Робота з контурними картами: визначення географічних координат точок, вимірювання відстаней у градусах та кілометрах, позначення на карти географічних об'єктів (форми рельєфу, водні об'єкти, транспортні шляхи, держави та їх столиці) тощо [4].
3. Робота з планом місцевості, топографічною картою, схемами та іншими видами зображень.
4. Робота з літературними джерелами інформації: підручниками, журналами, газетами, енциклопедіями.
5. Робота з статистичною інформацією, графіками, діаграмами (показники розвитку господарства, населення). Цифрові дані про галузі господарства країни чи населення дають можливість відслідкувати тенденції розвитку суспільно-географічних процесів, порівнювати, зіставляти і робити висновки про ці процеси [2].

Введення у навчальну програму з географії досліджень викликало багато запитань щодо їх проведення. Відсутність рекомендацій щодо організації досліджень та методичного забезпечення для вчителів, завантаженість навчально-пізнавального процесу іншими видами робіт створює певні труднощі при їх проведенні. За таких умов виникає необхідність забезпечення вчителів навчально-методичними матеріалами, які допоможуть вчителям ефективно проводити географічні дослідження будь-яких курсів.

Завдання сучасних вчителів географії – допомагати учням усвідомлено засвоювати програмний матеріал. Цього можна досягти використовуючи дослідницькі методи, ставити перед учнями проблемні питання так, щоб вони збуджували їхню «живу» думку, активізували пізнавальну діяльність учнів. Отже, сучасний вчитель – це той, хто розкриває творчий, дослідницький потенціал учнів, а не змушує їх запам'ятовувати певну інформацію

Висновки та перспективи подальших досліджень. Головною метою сучасної географічної освіти є всебічний розвиток особистості школяра з урахуванням його природних задатків, здібностей, інтересів та потреб. Цьому сприяє формування в учнів навичок самостійних досліджень, особливо, практичних робіт, дослідницьких проєктів, навчальних екскурсій. Вони дозволяють закріпити теоретичний матеріал уроку, розвивають логічне мислення, просторову уяву, ерудицію, здатність учнів аналізувати, оцінювати природні явища та об'єкти.

Практика свідчить, що географічні дослідження у навчанні дають можливість використовувати індивідуальний підхід до учнів, створюють сприятливі умови для їх творчої діяльності. Дослідження можна використовувати у всіх курсах шкільної географії. У класі доцільно проводити практичні роботи, окремі види проєктних робіт. Дослідження

варто проводити також поза програмним матеріалом. Організація екскурсій на найближчі природні об'єкти, місцеві підприємства є надзвичайно важливою з точки зору географічних досліджень на місцевості.

Отже, творче та вдумливе застосування досліджень при вивченні географії дає практичні результати: учні усвідомлено засвоюють навчальний матеріал, на практиці мають можливість спостерігати та досліджувати складні процеси в географічній оболонці планети.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галалюк Н. Дослідницькі методи на уроках географії. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2007. № 5. С. 6–7.
2. Кобернік С. Г. Методика викладання географії в школі. Київ : Стафед – 2, 2012. 320 с.
3. Солдатенко М. М. Методика і техніка професійного самовдосконалення вчителя : методичні рекомендації. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 55 с.
4. Навчальна програма з географії для 6-9 класів. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf>
5. Навчальна програма з географії для 10-11 класів. URL: https://geographer.com.ua/content/geografiya-10-11-klassy-riven-standartu-integrovanyy-kurs-pryrodoznnavstvo-10-11-klassy#google_vignette